

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за придобиване на образователната и научната степен "доктор"
на Татяна Брага
на тема "Одеските дамаскини от сбирката на В. И. Григорович – част от българското
културно наследство. Палеография. Кодикология. Датировка."
Рецензент: проф. дфн Анисава Милтенова

Темата на дисертационният труд е много актуална, избрана е навременно и представя неизследван изворов материал – късносредновековни български по произход сборници, съхранявани в чуждестранно хранилище, които не са били обект на детайлно проучване досега. Приносът за българското културно наследство е безспорен, тъй като достъпът до сбирката на Виктор Григорович в Одеса е затруднен и ще бъде труден и даже невъзможен още дълго време. Формулировката на заглавието е много конкретна и точно определя задачите на труда.

Дисертантката Татяна Ивановна Брага е завършила Националния университет "И. И. Мечников" (Юридически факултет) в Одеса, Украйна през 2001 г. и има диплома за магистър. Специализирала е в СУ "Св. Климент Охридски" (1997–1998). Работила е като преводач, бизнес-консултант в Компания ТОВ "ТАНИТ" – Киев (2012–2020), както и като хоноруван преподавател в Национален университет „Одеска Юридическа академия“ (2012–2020). През 2020 г. започва самостоятелен научно-изследователски проект на тема „Българското културно-историческо наследство“ в Одеската научна библиотека. Резултатите от проекта са представени в Института за български език при БАН, където е зачислена като докторант на самостоятелна подготовка на 01.12.2021 г. с научен консултант проф. Елка Мирчева. Темата на дисертацията ѝ е съсредоточена върху комплексно проучване на четири ръкописа – дамаскини от сбирката на В. Григорович. Същевременно работи като проучвател в Секцията за история на българския език на ИБЕ. В продължение на срока на докторантурата е изпълнила изцяло изискванията за специализирани образователни курсове, за полагане на изпити по специалността, участие в семинари и изнесени доклади на научни форуми, както и за публикации в научната периодика и в сборници (оценката по кредитната система на БАН е 488 кредита).

Дисертационният труд е резултат от *de visu* проучване на ръкописните книги, като всеки елемент от палеографията и кодикологията е многократно проверяван, сверяван е със съществуващите справочници и крайната оценка е съобразена със съвременните методи на археографско изследване. Четирите ръкописни книги заслужават специално внимание поради техния характер и история на възникване. По време на своето пътуване Виктор Григорович открива в селата Шипка, Вакарел, в Сишов и в манастира „Св. Георги“ Зограф четири ръкописа от XVII– XVIII в., написани на говорим български език – с инвентарни номера в Одеската научна библиотека 1/117 (№ 36/62), 1/114 (№ 37/63), 1/154 (№ 38/64), 1/123 (№ 39/65), които нямат специално проучване в класическите трудове на Д. Петканова, Е. Дъмина, Е. Мирчева и др. Авторката е имала щастието непосредствено да се запознае с ръкописите още през 2002 г. Така се заражда идеята ѝ да ги изследва, като уточни тяхната датировка, как са съставени и каква функция изпълняват. Още в началото вниманието на Т. Брага е привлечено от неизяснени топоними и неразчетени правилно бележки в ръкописите, които изискват ново тълкуване. В резултат на нейното изследване дамаскините получават нов поглед и е създадена основа за бъдещи разработки.

Дисертационният труд обхваща уводна част, четири глави, заключение, справка за приносите, библиография и две приложения (общо 305 стр.). В уводната част са представени мотивите за избор на темата, изведени от процеса на изнасяне на ръкописите зад граница и по-нататъшното им опазване. Формулирани са целите и задачите на дисертационният труд, избора на методика и подходите при разработката на материала. Обоснована е необходимостта от палеографско и кодикологично описание на ръкописите; съпоставка с други атрибуирани ръкописни книги; определяне на хронологията – чрез анализ на водните знаци; графиката и типа писмо; анализ на калиграфско-художествената школа; изследване на отличителните лексикални особености; извеждане съдържанието на уникални приписки, чието съдържание има отношение към историята на ръкописите. Това предполага едно интердисциплинарно проучване, което съединява методиките, използвани в помощните исторически дисциплини с филологическите анализи на езика и съдържанието на текста. При формулировката на целите и задачите на дисертацията авторката изрично подчертава, че тя обединява историко-културния с лингвистичния подход, което е последователно осъществено в труда.

Първа глава съдържа системна картина за формирането и развитието на книжовния език през Средновековието в българските земи и най-централно място е отделено на езика на народна основа, отразен в новобългарските дамаскини. Направеният преглед на литературата върху българските дамаскини показва задълбочена подготовка, добро познаване на историята на българската литература, възможност за аналитичен прочит на съществуващите изследвания и тяхното обобщаване с оглед задачите на дисертационния труд. Ключовите аспекти от историята на литературата са коректно представени (периодизация, класификация и характеристика на дамаскините; книжовни центрове и пр.). Отделено е място не само на основните изследвания в областта, но и на постиженията от последните години – трудът на О. Младенова и Б. Велчева върху Ловешкия дамаскин, където са намерили място и два от Одеските дамаскини.

Във втора глава е проследена историята на сбирката от ръкописи на Виктор Григорович. Изтъкнати са заслугите на учения в контекста на събирателската му работа в различни региони на българските земи, като са анализирани страници от неговия пътепис „Очерк путешествия по Европейской Турции“ (1848). Представено е изчерпателно проучването на самите ръкописни книги, ценните постижения и разминаванията в научната литература в определяне на датировката и в оценката им като цяло. Вниманието е насочено също така към историята на новобългарския книжовен език (според В. И. Ламански, Б. Цонев, П. А. Лавров и др.). Направен е и предварителен преглед на съдържанието на Одеските дамаскини в контекста на други подобни паметници.

Трета глава е същностната част на дисертацията – палеографско и кодикологическо изследване, анализ на водни знаци, писмо, украса. Изработена е схема на резултатите от археографското описание, която е следвана последователно в направените анализи. Историята на откриването и описанието на Одеските дамаскини (И. И. Срезневски, В. Ягич, В. Н. Мочулски, В. Качановски и др.), както и публикуването на някои текстове, показва как те постепенно заемат място в историята на славянското писмено наследство. За яснота ще проследя постиженията в анализа на четирите дамаскина:

– № 36 (62). Датирването на ръкописа е уточнено допълнително спрямо съществуващите изследвания, направено е според водни знаци – 1680-1690 и е съобразено с други палеографски признаци. Украсата е анализирана подробно, в паралел с други ръкописи,

както и графиката на писмото. Специфичните черти в украсата и графиката сполучливо аргументират времето на поява на книгата и средата, в която възниква. Направено е сравнение с Еленския дамаскин, Тихонравовия дамаскин, Ловешкия сборник, Аврамовия сборник от 1674 г., като е подчертано сходството с последния ръкопис. Несъмнено изводът че книгата възхожда към Карловско-Аджарската книжовна школа и е работа на Аврам йерей Димитриевич или на негови преки ученици е убедителен. Предположението, че Люблянският дамаскин е свързан с Одеския дамаскин № 36 (62), представлява новост в областта на късносредновековната книжовност.

– **№ 37(63)**. На първо място е уточнена датировката – XVIII в. със средствата на интердисциплинарния анализ. Подчертано е, че типът на книгата е характерен за кодексите, предназначени за пренасяне – малък формат и оформление. Предложена е нова локализация на паметника – манастира „Св. Георги“ Зограф след комплексен анализ на особеностите (потвърждава гледището на Петрунъ 1927). Намерено е ново обяснение на думата „пошехонья“ – погрешно разчетена от В. Н. Мочулски, която всъщност представлява бележка на В. Григорович в смисъл, че ръкописът е непълен, „полнехонья“. Книгата се определя като дамаскин от трети новобългарски тип, като нейният произход се свързва с Котленския книжовен център поради особената характеристика на писмото (буквените начертания) и оформлението като цяло, не на последно място – орнаментиката на подвързията. Като доказателства са изведени сходствата с Часослов на Милко Котленски както и близостта с Котленския дамаскин на поп Стойко (Софроний Врачански) от 1765 г. Не е отминат без внимание и паралела с печатната книга „Различни потреби“, издадена във Венеция. Принос е извеждането на името на преписвача спрямо приписките – поп Илия Марков. Несъмнен интерес представлява и установената връзка на Котел със Света гора – Хилендар и Зограф.

– **№ 38 (64)**. Ръкописът и датиран във втората половина на XVIII в. Открит е в Свищов от В. Григорович. Запазен текст свидетелства, че автор е книжовникът Йосиф Брадати, а преписвач – Никифор Рилски през 1757 г. Оригиналният текст на Йосиф Брадати не е запазен, но преписите са съхранени в региона на Рилския манастир. Книга е конволют, който се състои от три отделни ръкописа, писани от различни коисти и подвързани заедно. Ролята на Никифор Рилски и на Рилския книжовен център аргументирано е изтъкната – спрямо разчетените приписките, които са окачествени като първостепенен исторически извор. Направен е анализ на езика, в който се преплитат източнобългарски и западнобългарски черти. Съдържанието е идентифицирано и описано коректно с ясни

препратки към научната литература. Втората част съдържа “Неделни поучения” превод на Йосиф Брадати по изданието на Гликис през 1676 г. Направена е обстойна характеристика на третата част на ръкописа – т.нар. “Женски сборник”. Уточнено е, че Григорий поп Илиевич е автор-преписвач на втората и третата част на ръкописа, като в края на сборника е включен препис на оригиналната приписка на Йосиф Брадати. Направени са предположения за източните на съдържанието, като се издирват евентуалните извори на „женския сборник“ на Йосиф Брадати – по-рано преведени агиографски и монашески поучителни текстове (за Симон Влъхва, за царица Йезавел, словата против зли жени и пр.).

– № 39 (65). Т. Брага посочва, че ръкописът представлява интерес за взаимодействието между книжовните средища – открит е от В. Григорович във Вакарел, но е свързан с източнобългарски средища по език. Дело е на книжовника Иван син Петров, който по произход е от Свищов. Съдържанието му е определено като дамаскин от четвърти новобългарски тип и според авторката свидетелства за връзката между източнобългарските и западнобългарските книжовни средища.

Направеният преглед илюстрира систематичната и резултатна работа на дисертантката както по отношение на практическата работа с ръкописите, така и способността ѝ да обобщава откритите в тях признаци относно локализация и атрибуция, да извежда мястото на кодексите в книжовния живот и в литературния процес. Отличните резултати са възможни и поради доброто познаване на цялостната дамаскинарска традиция, добре усвоените техники на сравнителен анализ.

Четвърта глава е посветена на характеристика на лексиката в изследваните ръкописи. Като се има предвид, че ръкописите произхождат от различни краища на българските земи (западнобългарски, източнобългарски, централно-балкански) и пазят различни езикови явления, тази глава има важно място в труда. Лексиката традиционно е разделена по групи – домашна, с чужд произход (гръцко влияние, турско влияние, други езици). Подчертано е съжителството на различни пластове от лексика. В тази част на дисертацията е разгледано църковнославянското фонетично влияние върху лексиката на одеските дамаскини, като са описания явления, характерни за епохата. Обърнато е подобаващо внимание на лексикалните заемки от турски език. Те са разгледани според тематичен принцип (природа, растения, животни; стопанство, покъшнина; занаяти, търговия; строителни обекти; облекло, накити; ястия, пития; лексеми свързани с обществени отношения; термини от управлението; военна

терминология; укорни прозвища и др.). Наред с това са описани гръцките и латинските заемки, хебраизмите и други характерни за Балканите явления в предвъзрождения период.

Като ценен принос в труда искам да открия разчитането и интерпретацията на приписките и бележките в Одеските дамаскини. Именно благодарение на тях са установени имената на някои преписвачи (напр. на ръкопис 37(63) и 39(65)). По отношение на история на локални места Т. Брага с нужната експертиза е разкрила неподозирани елементи за локализиране на ръкописите, скрити в някои приписки, както е напр. с приписката в дамаскин 38(64) за махалата в гр. Свищов $\psi(\tau)\mu\kappa\alpha$ – название на днешния квартал Калето, където в храма „Св. Димитър“ през 1845 г. Виктор Григорович намира ръкописната книга 38(64). Други находки са разчитането на отделни глоси, допълнително вписани в маргиналиите в дамаскин 39(65). Повечето от тях имат обяснителен или тълкувателен характер, допълвайки образа на преписвача по отношение на неговите знания, така и за подхода му към текста. Глосирането чрез синоними илюстрира навлизането на говоримия език в книжовността през епохата, стремежа към поднасяне на текста по разбираем начин. Някъде се промъкват и по-архаични думи, които са познати от старобългарските преводи (напр. философите са глосирани като *влъкви*); налице е глосиране на турцизми с домашна лексика и др.

Изводите от лексикалния анализ са важни за историята на езика, тъй като в голяма степен отразяват реалното състояние на лексиката от края на XVI до края на XVIII в. Изтъква се например, че турските заемки навлизат в писмената реч относително късно, например в Одеския дамаскин от XVII в. честотата им е много по-малка, отколкото в Одеския дамаскин от XVIII в. Съществен е и изводът, че турските думи не заместват българските им съответствия, а се употребяват паралелно. Критерий за лексикален избор е не фреквентността на думата, а нейната разбираемост, посочва авторката. За бъдеща работа може да се отправи пожелание за разглеждане на лексиката и текстовете от ръкописите в сравнение с други преписи, за да се получи картина на групиране в по-широк кръг дамаскини. Много добра основа е това, че Одеските дамаскини са от различни краища на българските земи, ако се сравни конкретно слово в различни преписи – ще даде интересна картина.

В заключение може да се каже, че настоящият дисертационен труд е безспорно постижение за авторката. Т. Брага е работила самостоятелно, много задълбочено,

изследването завършва с обосновани изводи. Композицията на труда отговаря на всички изисквания. Библиографията е обемна и изчерпателна, а приложенията допълват цялостната картина на изследването. В изработване на методиката и подходите към материала авторката показва много добра подготовка, способност за работа с текстовете, тяхното разчитане, компаративно проучване, историко-културен и филологически коментар. Приносите са формулирани напълно обективно. Авторефератът и наукометричните данни за оценка на подготовката на докторанта напълно удовлетворяват условията.

Според мен несъмнено Татяна Брага е изградила до едно определено равнище знания и умения да работи с източниците и с научната литература, което удовлетворява изискванията за дисертационен труд. Това ясно се вижда и от нейните публикации в научната периодика и в сборници, както и от активното ѝ участие в научни форуми с изнесени доклади и съобщения. Научните приноси в настоящата дисертация са значими и пълноценното въвеждане на Одеските дамаскини в научно обращение заслужава признание.

Напълно убедено предлагам на научното жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Татяна Брага.

29.07.2022 г.

София

Проф. дфн Анисава Милтенова